

החומה
שהוא חלק
ממנה

הכותל, כתבו ראשונים שהיה חלק מחומת הר-הבית^{9*}, וכך מסורת בידינו¹⁰, וכתבו אחרונים שאין לחוש שמא הוא מחומת העזרה – והמקום שלפניו בכלל הר הבית, שאסור לזב* וזבה* ונדה* ויולדת* ובעל-קרי* להיכנס לשם¹¹, אף בזמן הזה שהבית חרב¹² – לפי שהוא ארוך הרבה יותר מכותל העזרה כולו¹³, וגבוה ממנו, שכותל העזרה היה גבוה ארבעים אמה, והכותל המערבי גבוה הרבה יותר¹⁴, והוא רחוק מאבן-השתיה* שהיתה בקדש הקדשים מרחק רב, יותר מן המרחק שבין אבן השתיה לכותל עזרה¹⁵, וכבר נהגו גדולי עולם ללכת סמוך לכותל להתפלל¹⁶ – ולא שמענו שהקפידו להיטהר תחילה כראוי¹⁷ – ובודאי קבלה היא מדורות רבותינו הראשונים שמותר לכל להיות לשם¹⁸. ויש מן

כתל מערבי. קיר שנשאר מאחת החומות שהקיפו את המקדש, במערבו.

הפרקים: – א. מהותו ומעלתו; ב. כבודו ומנהגיו.

א. מהותו ומעלתו. הכותל הידוע כ"כותל מערבי", הוא חלק מאחת החומות שהיו סביב בית-המקדש¹, וכתבו אחרונים, שהכותל שלפניו הוא הכותל שהיה בזמן בית המקדש הראשון², ויש שכתבו שדוד המלך בנאו³, היינו שהניח יסודותיו⁴. ואמרו במדרש שעליו אמר הכתוב: הנה זה – הקב"ה – עומד אחר כתלנו⁵ – הכותל המערבי⁶ – שנשבע לו הקב"ה שאינו חרב לעולם⁷. ודוקא כותל המערבי – מכל הכתלים שהקיפו את בית המקדש בשאר רוחות – אינו חרב לעולם, לפי שהשיכנה במערב⁸.

כתל מערבי. 1. עי' להלן, וציון 9 ואילך. ועי' משכנות לאביר יעקב תמיד תחילת ח"ב, מר"ל דיסקין. 2. שערי ירושלים ש"ה. ועי' ציון 7, שהקב"ה נשבע שלא יחרב הכותל, ולכאורה השבועה היתה על כותל ביהמ"ק הראשון. ועי' כותל המערבי (רבינוביץ) במבוא. 3. עי' ב"ח א"ח ס' תקסא; המאסף שנה ב קדושת הארץ ס' כח ושו"ת דבר שלום י"ד ס' ט, שכן קבלה בידינו איש מפי איש; ציץ אליעזר ח"י ס' א אות פה, שכן מקובל; עי' ס' פרשת אלה מסעי (ר"מ חאגיז) עמ' ה, ושם עמ' ו, שאבני הכותל, שהן גדולות בגובה ברוחב ובעובי, א"א היה להביאן אלא דרך נס. 4. ס' פרשת אלה מסעי שם; ציץ אליעזר שם, שכן כוונת הב"ח שם. ועי' מכות יא א, שדוד כרה שיתין, ורש"י שם ד"ה שכרה, שהם יסודות של ביהמ"ק, ושם מירד סנהדרין פ"י ה"ב, וכן אמרו בשהש"ר פ"א, שדוד בנה את היסודות של ביהמ"ק. 5. שה"ש ב ט. 6. ס' שמש ומגן ערך כותל מערבי, וע"ש בטעם שכותל שהזכיר הכתוב הוא כותל מערבי דוקא. 7. במדב"ר פ"א; שהש"ר פ"ב, ועי' ציון 103. ועי' אמרי נועם ברכות ג א, שהכותל המערבי של הר הבית נחרב, וצ"ב. ועי' קינות לתשעה באב, קינה הפותחת בזכור את אשר עשה צר בפנים (קינה טז, מהקליר): צד מערבי לזכר השריד בו, ועי' ערוגת הבושם ח"ג עמ' 276. 8. במדב"ר שם. ועי' ציון 92 ואילך. 9. כפ"פ פ"ו; פאת השלחן ס' ג ס"ב; תבואות הארץ פ"ז עמ' שמג; עבודה תמה (תרלב) שער ב, ושכן שמע מת"ח ומופליג תורה שבירושלים; משכנות לאביר יעקב תמיד ח"ב פ"א ס' א, ושכן ד' ר"ל דיסקין ורש"י מלובלין והאדר"ת; שו"ת תפארת צבי י"ד ס' כז; אב"נ י"ד ס' תנ; עיר הקודש והמקדש ח"ד פ"ב אות ג; שו"ת היכל יצחק א"ח ס' יח; אג"מ א"ח ח"ב ס' קיג וי"ד ח"ד ס' סג; קובץ תשובות ר"ש אלישיב ח"ג ס' כ; קונ' נבואה שערין (רח"ז גרוסברג); ציץ אליעזר ח"י ס' א אות סא; שו"ת יב"א ח"ה י"ד ס' כז; ארחות רבינו ח"א עמ' שכב;

קונ' אחר כתלנו (דבליצקי); הר הקודש עמ' קמג; שו"ת משנה הלכות ח"ד ס' רפב, שכן הסכימו רוב האחרונים. ועי' הר הבית ציון 51 ואילך. 10. משכנות לאביר יעקב שם, בד' כפ"פ שם, ועי' משנתו של רבי עקיבא (בס"ס הר הקודש) ס' ז בהערה, מקונ' אדמת קודש בשם ר"ל דיסקין. ועי' שאילת יעבץ ח"א ס' פז (ושם: מזרחי, וטס"ה, עי' מנחת יצחק ח"ה ס' א). 11. ע"ע הנ"ל ציון 181 ואילך ועי' טומאת מקדש וקדשיו ציון 18. 12. ע"ע בית המקדש ציון 271 ואילך, ושם ש"ח, ושם ציון 315, שאף לדעתם י"ס שאף בזה"ז איסור תורה להיכנס לשם בטומאה, אלא שאין בו כרת, ועי' הר הבית ציון 192, על קדושת הר הבית בזה"ז. 13. תפארת צבי" שם בשם אדרת אליהו; עיר הקודש והמקדש ח"ד פ"ב אות ג; ארחות רבינו ח"א עמ' שכב; הר הקודש עמ' קמג. ועי' בית המקדש ציון 223, שרוחב העזרה 135 אמות, ותפארת צבי שם שאורך הכותל הוא 500 אמה, והר הקודש שם, שאורכו 486 מטר או יותר (למעלה מ-800 אמה, אף למגדילים את שיעור האמה, ע"ע, ולפ"ז אף לפי המקובל שהוא חומת הר הבית, נצטרך לומר שהוסיפו על החומה), אלא שאין רואים את כולו, שנתכסה בעפר, ועי' הכותל המערבי (רבינוביץ) במבוא עמ' ו, ואוצר ירושלים והמקדש ח"ג פ"ב עמ' 103. 14. עיר הקודש והמקדש ח"ד פ"ב אות ג ס"ק ב. ועי' הכותל המערבי שם ואוצר ירושלים והמקדש שם. 15. עי' יב"א ח"ה י"ד ס' כז. ועי' שו"ת רדב"ח ח"ב ס' תרצא, שאבן השתיה היא האבן שתחת הכיפה הבנויה במקום המקדש, ועי' יב"א שם על זיהוי אבן השתיה, ושיש למעלה מק"ס אמה בינה לכותל, ואילו המרחק בין כותל העזרה לבין אבן השתיה אינו עולה על ל"ח אמה, וכע"ז בקונ' נבואה שערין ובעיר הקודש והמקדש שם. ועי' עיר הקודש והמקדש שם, עוד ראיות. 16. עי' ס' פרשת אלה מסעי עמ' כה, מר"מ גלאנטי. ועי' להלן מבית רידב"ז. 17. עי' ס' פרשת אלה מסעי שם. 18. עי' שו"ת תפארת צבי" שם; עי' מקדש

האחרונים שחששו שמא הכותל הוא כותל העזרה¹⁹.

עובי הכותל

עובי הכותל – ושאר כתלים של הר הבית – יש סוברים שנתקדש בקדושת הר הבית²⁰, ויש חולקים וסוברים שהכותל נבנה מחוץ לשטח הר הבית, ואינו קדוש בקדושת הר הבית²¹.

הכנסת
אצבעות
לחורי הכותל

הכנסת אצבעות לחורים שבכותל, לסוברים שעובי הכותל נתקדש בקדושת הר הבית²², יש שכתבו שאסורה לאותם שאסורים להיכנס להר- הבית²³ – כגון זב* וזבה* ויולדת* ובעל-קרי²⁴ – שאף על פי שלא נכנס כל גופם, אלא ראשי האצבעות בלבד, מכל מקום אף ביאה- במקצת* אסורה, לסוברים כן²⁵. והרבה אחרונים כתבו שאף אותם האסורים להיכנס להר הבית, מותר להם להכניס את ידיהם לנקבי הכותל, ואין בדבר איסור משום ביאה במקצת²⁶ – ויש מוסיפים שודאי בוני בית המקדש, שידעו שיעמדו מתפללים סמוך לכותל להתפלל, ועלולים להכניס את ידיהם

לכותל, בנו את הכותל באופן שלא יהיה אסור להכניס את הידים לכותל²⁷ – וכך נהגו²⁸. וכמה טעמים נאמרו בהיתר: יש שכתבו, שחורים שבעובי החומה, אינם קדושים אלא כשהם פתוחים לקודש, ולפיכך החורים שישנם היום בכותל, שאינם פתוחים לקודש, אינם קדושים²⁹. ויש שכתבו, שאין חורים קדושים אלא אותם שהיו בזמן שנתקדשה החומה, והחורים שלא היו בזמן שנתקדשה החומה, אינם קדושים³⁰. ויש שכתבו שאין ביאה במקצת חשובה ביאה אלא במקום שראוי לכניסת כולו, אבל חורי הכותל שאין אפשרות שכל גופו של אדם יכנס בהם, אין להחשיב את הכנסת הידים כביאת כולו, ולפיכך הכנסתן מותרת³¹. על החולקים בעיקר הדבר, וסוברים שהכותל עצמו אינו קדוש בקדושת הר הבית, עי' לעיל³². אף לאוסרים להכניס את הידים לחורי הכותל³³, כתבו אחרונים שהנגיעה בכותל מותרת, שאין האיסור אלא בכניסה להר הבית³⁴, ויש שכתבו שהנגיעה

ביאה במקצת שנחלקו אם ביאה במקצת חשובה ביאה, ושלחלה חשובה ביאה, ומחלוקת ראשונים אם מה"ת או מדרבנן, ועי' משכנות לאביר יעקב שם. ועי' ציון 142. 26. עי' אב"נ י"ד סי' תנ-תנא; הליכות שלמה ח"א תפילה פ"ו הע' 41; הר הקודש עמ' שכ"ד רש"י אויערבך ורא"י זלזניק; הליכות והנהגות (אלישיב) לס' תקסא. ועי' משנתו של רבי עקיבא סי' יב. 27. משנתו של רבי עקיבא סי' יב, לצד זה, וע"ש שלא-ניתנה- תורה-למלאכי-השרת, ע"ע, ולב-בית-דין-מתנה (ע"ע) להציל רבים מעוון, והחלק של הכותל שנעשה לצד חול, היה כדי להגביל את ההר שלא יכנסו להר הבית, ובדאי נעשה באופן כזה שא"א להכשל. 28. עי' משנתו של רבי עקיבא שם, שהדבר היה מקדם לפי גדולי עולם ולא עלה על דעתם לאסרו; עי' הליכות שלמה הל' תפילה פ"ו סי"ב בהערה, שלא ראה מלפנים שהיו נזהרים שלא להכניס את הידים לכותל. 29. עי' משנתו של רבי עקיבא שם, ובהגהות שם אות ב; עי' מקדש מלך הר צבי עמ' כז ואילך, ובהערות הררי בשדה שם עמ' קכח; עי' ארחות רבינו ח"א עמ' שכא, שאע"פ שהחזו"א החמיר שלא להכניס אצבעות לחורים שבכותל עי' לעיל, מ"מ מעיקר הדין מותר, כיון שהחורים שבכותל הם כלשכות ומחילות הפתוחות לחול שתוכם חול, ע"ע לשכות ועי' מחילות. 30. עי' אחרונים שבציון הקודם. 31. משנתו של רבי עקיבא סי' יב. ועי' אב"נ שם באורך (וע"ש בפרצות שביסוד החומה, תחת הכותל). 32. ציון 21. 33. עי' ציון 23 ואילך. 34. עיר הקודש והמקדש ח"ד פ"ז אות ד; ארחות רבינו ח"א עמ' שכא בשם החזו"א. ועי' ציץ

מלך (תשנז) עמ' קכו; אג"מ או"ח ח"ב סי' קיג. 19. עי' שו"ת רדב"ז שם, וארץ חיים (סתהון) י"ד סי' ריז סל"ט וחיבת ירושלים עמ' רנו בדעתו, וכ"מ ברדב"ז שם סי' תרמח (ועי' מקדש מלך תשנ"ז עמ' קכו); חכ"א שערי צדק שער משפטי ארץ פ"א אות ח; שו"ת בית רידב"ז סי' לח בשם ר"י כלבו (בעל בנין אריאל), ושם שצידד שהגדולים שהתפללו ליד הכותל עמדו מרחוק, ועי' ציון 45; עי' דרישת ציון (רצ"ה קלישר) עמ' 91; המאסף שנה ב קדושת הארץ סי' לג, ושנה ג קדושת הארץ סי' א; עי' שאילת דוד בקוני' דרישת ציון וירושלים. ועי' ציון 44. ועי' אגרא לישירים סי' ז באורך. 20. משכנות לאביר יעקב תמיד ח"ב פ"א סי' א, ע"פ ירושלמי פסחים פ"ז הי"ב, שרק תחת האגף של שערי הר הבית לא קדשו כדי שיהיה מקום לזבים להגן מפני השמש, ומשמע שעובי הכתלים נתקדש; האדר"ת בתשובה במשכנות לאביר יעקב שם; עיר הקודש והמקדש ח"ד פ"ז; ארחות רבינו ח"א עמ' שיט ושכא בשם החזו"א והקה"י. ועי' ציון 23 ואילך. 21. ר"ל דיסקין שבציון 26. ועי' תפא"י מדות פ"ב מ"א, שהר הבית שהיה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה, הכוונה לריוח שבתוך החומה, וע"ע הר הבית ציון 36. ועי' ציץ אליעזר ח"י סי' א אות עט. 22. עי' ציון 20. 23. אחרונים שבציון הנ"ל. ועי' משכנות לאביר יעקב תמיד ח"ב פ"א סי' א (הובא בציון הנ"ל), שמצוה מה"ת אף בזה"ז לקיים שמירת המקדש בכותל, שיהיו כהנים ולויים שיזהירו את האנשים שלא יכניסו ידיהם לכותל. 24. עי' ציון 11 ואילך. 25. משכנות לאביר יעקב שם; עיר הקודש והמקדש וארחות רבינו שבציון 20. וע"ע

המקום
הסמוך לו

אסורה³⁵, שמא יכניסו את הידים לחורים³⁶, או שמדברנו אסורה גם הנגיעה כביאה³⁷.
אף לסוברים שעובי הכותל נתקדש בקדושת הר-הבית³⁸, המקום הסמוך לכותל אינו מהר הבית – שאסור לזב* וזבה* ונדה* ויולדת* ובעל-קרי* להיכנס אליו³⁹ – ומותר לטמאים להימצא שם⁴⁰, ואפילו סמוך לכותל ממש⁴¹. ויש מן האחרונים שכתב, שעד אחד עשר אגודלים מהכותל בזמן הזה הוא מהר הבית, והאסור בכניסה להר הבית, אסור לו להימצא שם, לפי ששורות האבנים בכותל בולטות זו מזו, וכל שורה של אבנים בולטת כשיעור אגודל* מהשורה שלמעלה הימנה, וכל שמעל השורה התחתונה, הרי הוא מהר הבית, וכיון שיש אחת עשרה שורות של אבנים למטה תחת הקרקע, נמצא שאחד עשר אגודלים סמוך למקום הכותל בזמן הזה, מהר הבית הוא⁴². לסוברים שיש לחשוש שהכותל מחומת העזרה הוא⁴³, כתבו אחרונים שהאסור בכניסה להר הבית, צריך להתרחק

מהכותל, שהרי השטח הסמוך לו מהר הבית הוא⁴⁴, ויש שכתבו שיעור בדבר, שיש להתרחק מהכותל עשרים אמות⁴⁵.
אבני הכותל, יש מן האחרונים שכתבו, שבזמן שבית המקדש היה קיים, היה בהן איסור מעילה⁴⁶ – כאבני שאר חומות הר הבית, שהיה בהן מעילה לדעתם – שהר הבית וכתליו הקדש הם⁴⁷. ויש שכתבו, שלא היה בהן איסור מעילה, שאין מעילה אלא מהעזרה ולפנים, אבל מהעזרה ולחוץ משמש להרבה תשמישים של חול, ואין בו מעילה⁴⁸. אחר החורבן, יש מן האחרונים שכתבו, שלדברי הכל אין באבני הכותל איסור מעילה, לפי שנתחללו – כנלמד מהכתוב: ובאו בה פריצים וחללוה⁴⁹ – עם כניסת הגויים לבית המקדש⁵⁰. ויש שכתבו שהאבנים לא נתחללו⁵¹, ואסור ליקח אבן מהכותל⁵², ואסור להשתמש בחתיכה שנשברה מאבני הכותל⁵³, ואף בעפר שבין האבנים⁵⁴, וכמה טעמים בדבר: א) יש שכתבו שלא נתחללה הקדושה בביאת

מעילה
ושימוש
באבני הכותל

אליעזר ח"י סי' א אות פה ושו"ת משנה הלכות ח"ד סי' רפב וירושלים במועדיה בין המצרים עמ' רנ. ועי' ציון 142. 35. משכנות לאביר יעקב שם; מועדים וזמנים ח"ה ס"ס שנ. 36. משכנות לאביר יעקב שם. 37. משכנות לאביר יעקב שם, טעם נוסף; מועדים וזמנים שם, ע"פ רמב"ם ביאת מקדש פ"ג ה"א. ועי' מועדים וזמנים שם, שלכן אסור לטמאים להתקרב לכותל שמא יגעו בכותל. 38. עי' ציון 20. 39. עי' ציון 11 ואילך. 40. עי' ציון 9 ואילך. אב"נ יו"ד סי' תנ-תנא; משכנות לאביר יעקב תמיד ח"ב פ"א סי' א, בשם ר"ל דיסקין; עי' שו"ת היכל יצחק או"ח סי' יח; שו"ת יבי"א ח"ה יו"ד סי' כז; קוני' אחר כתלנו (דבליצקי). 41. עי' ציון 26 ואילך, שמותר אף להכניס את הידים לחורי הכותל (ועי' ציון 23 ואילך, ש"ח), וציון 34 ואילך, אם מותר ליגע בו, ועי' ציון 142. וכ"מ בכפ"פ פ"ו, מובא בפאת השלחן סי' ג סי"ב. 42. אבן ישראל בית הבחירה פ"ו סוה"ז. 43. עי' ציון 19. 44. חכ"א שערי צדק שער משפטי ארץ פי"א אות ח (וע"ש: מותר, וטס"ה וצ"ל: אסור, עי' קוני' נבואה שעריך); המאסף שנה ג גליון ג סי' א; יבי"א שם לד' הרדב"ז, עי' ציון 19; עיר הקודש והמקדש ח"ד פ"ב אות ג, שכן נהג הרידב"ז שהגיע לכותל בלויית ר"י כלבו (בעל בנין אריאל); אג"מ או"ח ח"ב סי' קיג, בד' רי"ז סולובייצ'יק שלא הלך לכותל המערבי. וצ"ב, שיכלו להיטהר בענין שמותר להם להיכנס אף להר הבית. 45. שו"ת בית רידב"ז סי' לח. וצ"ב טעם שיעור זה, ועי' יבי"א שם. ועי' בית רידב"ז שם, שלמעשה מותר להתקרב

לכותל, ע"ש טעמו, ועי' לפלגות ראובן ח"ו בראש הספר עמ' יג ואילך ומקדש מלך עמ' קג ושו"ת יבי"א שם, שתמהו על דבריו. 46. משכנות לאביר יעקב תמיד ח"ב סי' ז; אג"מ יו"ד ח"ד סי' סג; עי' שו"ת היכל יצחק או"ח סי' יח; שו"ת ודבר שלום יו"ד סי' ט; המאסף שנה ב קדושת הארץ סי' כח. ועי' אחרונים שבציון 50 ואילך. 47. אג"מ שם, ע"פ רמב"ם מעילה פ"ח ה"ד. ועי' המאסף שם. 48. עיר הקודש והמקדש ח"ד פ"ח אות ז, ועי' ציון 60. 49. יחזקאל ז כב. ע"ע ביהמ"ק ציון 315 (ועי' כלי המקדש ציון 723 ועי' כלי שרת ציון 84 ואילך). 50. עי' שו"ת רדב"ז ח"ב סי' תקצו, והר הקודש עמ' רע בדעתו; עי' שו"ת חת"ס יו"ד סי' רסד, והר הקודש שם בדעתו; עי' תפא"י מדות פ"א יכין אות מט בת' ב; רי"ל דיסקין, מובא במשכנות לאביר יעקב תמיד ח"ב פ"א סו"ס א (ועי' ציון הבא); המאסף שנה ב קדושת הארץ סי' ו. ועי' מקדש מלך עמ' טו, ע"פ הרמב"ן מכות יט א. 51. משכנות לאביר יעקב שם, ועי' ציון הבא; עיר הקודש והמקדש ח"ד פ"ח אות ט, ועי' ציון הבא; אג"מ יו"ד ח"ד סי' סג. על האבנים שנוספו בדורות האחרונים, עי' היכל יצחק או"ח סי' יח. 52. משכנות לאביר יעקב תמיד ח"ב פ"א סי' א; עיר הקודש והמקדש שם פ"ט; אג"מ שם. 53. עיר הקודש והמקדש שם; עי' אג"מ שם; ציץ אליעזר ח"י סי' ה אות ח; המאסף שנה ג קדושת הארץ סי' א. ועי' כף החיים סי' קנא ס"ק עו. 54. המאסף שנה ג גליון ג; עיר הקודש והמקדש שם; אור לציון ח"ב פמ"ה סנ"ח.

הפריצים, אלא בדברים שנהיו ברשותם, מה שאין כן הכותל שלא נמסר לפריצים להיחרב.⁵⁵ (ב) ויש שכתבו שלא נתחלל אלא מה ששקצו הגויים או שלקחו לעצמם, ואת הכותל לא שקצו, ולפיכך לא נתחלל.⁵⁶ (ג) ויש שכתבו שאין מתחללים על ידי פריצים אלא כלים, ולא קרקע או המחובר לה.⁵⁷ על הסוברים שאף דבר שנתחלל עם כניסת הגויים לבית המקדש, חוזר לקדושתו לאחר שהלכו הפריצים, ע"ע מעילה.⁵⁸ צל הכותל, כתבו אחרונים שמותר ליהנות בו, שזו הנאה שלא כדרך, שאין בה איסור אפילו מדרבנן, לסוברים כן.⁵⁹ לסוברים שיש באבני הכותל איסור מעילה, כל שימוש באבני הכותל אסור,⁶⁰ אף לצורך מצוה,⁶¹ ואסור להישען על הכותל,⁶² ואסור להניח ספרים וחפצים בפרצות הכותל,⁶³ ויש מתירים להניח,⁶⁴ שלדעתם הנחת החפצים בפרצות היא הנאה שלא כדרך הנאות, שאפילו מדרבנן אין בה איסור, לסוברים כן.⁶⁵ ויש סוברים שאף לדעה שאין איסור מעילה באבני הכותל,⁶⁶ מכל מקום יש לאסור את השימוש באבנים, משום מצות "ומקדשי

תיראו"⁶⁷, שמצוה לירא מן המקדש,⁶⁸ ואין להתיר להשתמש בהן אלא לצורך מצוה,⁶⁹ כגון לסמוך על הכותל את הראש והידיים בזמן נפילת אפים.⁷⁰ אבנים שניתקו מן הכותל, יש שכתבו שאין להשתמש בהן – אף לסוברים שאין בהן מעילה.⁷¹ – שאין זו דרך ארץ שהדיוט ישתמש לצרכיו בדבר ששימש גבוה, ואפילו נתחלל.⁷²

שבירת אבניו

אסור להוציא אבן מאבני הכותל, או חלק של אבן, אף בזמן הזה.⁷³ והשובר אבן מאבני הכותל – או כל נתיצה שעושה רושם בבנין⁷⁴ – עובר על איסור "לא-תעשון-כן" לה' אלוהיכם"⁷⁵ – לסוברים שאף אחרי החורבן הכותל בקדושתו עומד.⁷⁶ – שאסור לנתץ דבר קדוש⁷⁷, ועוד, שיש לנהוג בכותל כבוד, ושבירת אבניו היא זלזול,⁷⁸ ועוד שאין השכינה זזה מהכותל⁷⁹, והרי הוא כסא לשכינה⁸⁰, ועוד שהוא מקום תפילה⁸¹, ויש לו קדושת בית-הכנסת⁸², ואסור לסתור דבר מבית הכנסת⁸³. ועוד, שהשובר אבן מאבני הכותל עובר אף על ומקדשי תיראו⁸⁴, שמצוה לירא מן המקדש, ולא לנהוג בו קלות ראש.⁸⁵ אבנים שניתקו מהכותל, וכן חלק מאבן, או

גניזת אבניו

55. ע"י ציון 7. אג"מ שם. 56. אג"מ שם, טעם נוסף. 57. משכנות לאביר יעקב שם; מקדש מלך עמ' טו בד' רש"י ע"ז נב ב ובעה"מ שם, וכ"כ שו"ת בית יצחק (שמעלקיש) או"ח סי' כז, בדעתם; עיר הקודש והמקדש שם. וע"י בית יצחק שם, ומקדש מלך שם, שברמב"ן שם משמע שגם המקדש עצמו יצא לחולין, ע"י ציון 50. 58. וע"י בית יצחק שם אות א. 59. עיר הקודש והמקדש שם. 60. משכנות לאביר יעקב תמיד תחילת ח"א אות ח וח"ב סי' ז; עיר הקודש והמקדש ח"ד סופ"ח אות יב; ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' רמט; הר הקודש עמ' רעג (להלכה, וע"י בסמוך). וע"י ציון 146. וע"י הר הקודש עמ' רסח, שמצדד להוכיח שמותר, שמצינו קשתות מזמן הבית (המכונות היום "קשת וילסון" ו"קשת רובינסון") שנבנו כך שהן נסמכות על הכותל, ושכן מוכח מהמעשה בר"ח בן עטר שבציון 143, ומצדד ליישב המנהג ליהנות, שחומת הר הבית להנאת כל ישראל נתנה (להנאות שלצורך מצוות שעושים בהר הבית), ושלפ"ז מותר להשתמש וליהנות כל הנאה מהחומות, וע"י ציון 48. 61. משכנות לאביר יעקב שם. 62. עיר הקודש והמקדש שם; ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' רמט; הר הקודש שם. 63. משכנות לאביר יעקב שם; הר הקודש שם. על הכנסת כלים שנטמאו ממגע בעל קרי להר הבית (ולפרצות, לסוברים שיש לחוש לטומאה שם, ע"י ציון 23), ע"י מועדים וזמנים ח"ה סוס"י שנ. 64. משכנות לאביר יעקב תמיד ח"ב סי' ז, בשם ר"י דיין

קאסוב. 65. משכנות לאביר יעקב שם. 66. ע"י לעיל. 67. ויקרא יט ל וכו ב. 68. ע"י ציון 85. 69. עיר הקודש והמקדש שם; הר הקודש עמ' רסט ורעב ורעג. 70. הר הקודש עמ' רעב. 71. ע"י לעיל. 72. אג"מ יר"ד ח"ד סי' סג, ע"פ ע"ז נב ב. וע"י המאסף שנה ב קדושת הארץ סי' ו, וסובר שכיון שנתחללו האבנים, שוב אין איסור להשתמש בהן (וע"ש טעם נוסף להחיר). 73. משכנות לאביר יעקב תמיד תחילת ח"א אות ח וח"ב פ"א סי' א; עיר הקודש והמקדש ח"ד פ"ט; אג"מ יר"ד ח"ד סי' סג; כף החיים או"ח סי' קנא ס"ק עו; ציץ אליעזר ח"י סי' א אות פה, וסי' ב אות ט, וסי' ה אות ח; המאסף שנה ג קדושת הארץ סי' א. 74. ע"ע לא תעשון כן. 75. דברים יב ג-ד. 76. ע"י ציון 51. 77. ע"ע הנ"ל. 78. משכנות לאביר יעקב שם; המאסף שם; עיר הקודש והמקדש שם; אג"מ שם; ציץ אליעזר סי' ב שם. 79. ע"י כף החיים שם. וע"י אג"מ שם, שיש לנזוף בשואל שחשב שמצוה היא לקחת מאבני הכותל, שאין לך דבר רע מזה שבא להחריב את הכותל שהשאיר הקב"ה לזכרון למקדש, ועצם המחשבה על זה היא עוול גדול מאד. 80. משכנות לאביר יעקב תמיד ח"ב סי' א. 81. ע"י ציון 147 ואילך. 82. ע"י ציונים 122, 154. 83. ע"ע בית הכנסת ציון 321 ואילך, וע"י לא תעשון כן. משכנות לאביר יעקב שם ושם; המאסף שם; ציץ אליעזר סי' ה שם; הר הקודש עמ' רעא. 84. ויקרא יט ל וכו ב. 85. ע"ע בית המקדש ציון 316

טיח וסיד, שנקבעו בכותל וניתקו, טעונים גניזה⁸⁶. לסוברים שבשעת החורבן נתחללו האבנים⁸⁷, כתבו אחרונים שאינן טעונות גניזה⁸⁸.

תיקונו

תיקון הכותל, כגון החזרת אבנים שנפלו ממנו, יש שכתבו שהוא כבנין בית המקדש, שכשם שבנין בית המקדש אינו נעשה אלא על ידי ישראל, לסוברים כן⁸⁹, ודוקא ביום, לסוברים כן⁹⁰, כך תיקון הכותל אינו נעשה אלא על ידי ישראל וביום⁹¹.

כמקום השכינה

כותל מערבי, שכנה בו השכינה⁹², ולא נחה דעת השכינה בכל המקומות אשר התהלכה בהם, בסנה, בסיני, ובאהל מועד, עד ששכנה בבית המקדש בכותל מערבי⁹³, ולעולם אין השכינה זזה ממנו⁹⁴, ואף בשעת חורבן הבית לא נסתלקה שכינה משם⁹⁵ – ויש שכתבו שבשעת החורבן השיב אחר ימינו ונתן לאויבים להיכנס שם ולהחריבו, אלא שמיד אחר כך חזרה השכינה לכותל⁹⁶ – ואף על פי שגלו ישראל, עדיין השכינה תמיד שם, ממתנת עד שיחזרו למקומם⁹⁷, ורושם המקדש שנשאר בכותל מערבי לאחר החורבן, הוא סימן שנתן הקב"ה שלא תזוז השכינה מישראל אפילו בעת הגלות⁹⁸. ואף בזמן הזה, השכינה שם⁹⁹, ששם

תמיד זורח אורה¹⁰⁰. ויש מן האחרונים שכתבו שאין השכינה מצויה בכותל מערבי יותר משאר מקומות, אלא שהשכינה במערבו של עולם, ועל זה אמרו שלא זזה שכינה מכותל מערבי, שצד מערב של עולם נקרא כותל מערבי, ועוד כתבו שכותלי בית המקדש מכוונים כנגד עולם העליון, וכותל מערבי מכיוון כנגד השכינה שהיא במערב, וזה הטעם שלא חרב עד היום הזה¹⁰¹. כתבו ראשונים שמהכותל המערבי משגיח ה' ומשקיף על כל צרכי בני ישראל בכל מקום שהם¹⁰², וזהו שנאמר: הנה זה עומד אחר כתלנו, משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים¹⁰³.

כונה כנגדו בתפילה

המתפלל, שצריך שיכוין לבו כנגד בית קדש הקדשים, שנאמר: והתפללו אל "המקום הזה"¹⁰⁴, יש שכתבו שבכלל זה הכותל המערבי, שעליו נאמר: הנה זה עומד אחר כתלנו¹⁰⁵.

לעתיד לבא

בית המקדש השלישי כתבו אחרונים שעתיד להבנות על הכותל, וכמו שבאדם, אחר שמת נשארת עצם אחת בקבר, וממנה יקום הגוף בתחית-המתים*, כך בבית המקדש נשאר הכותל המערבי שעליו יבנה הבנין לעתיד לבא¹⁰⁶, ועל ידי הקדושה שנשארה שם נוכל להמשיך קדושה לארץ-ישראל* לעתיד לבא,

פ' תצוה. ועי' אלשיך ויקרא כה כט. 99. עי' עץ הדעת טוב שם; עי' נוב"ת או"ח סי' צד; עי' שו"ת חת"ס יו"ד סי' רלג; עי' משנתו של רבי עקיבא סי' ז; עי' ציצ' אליעזר ח"י סי' א; עי' דרוש דרש (דבליצקי) עמ' צא. ויש מן האחרונים שכתבו שזכו לגילוי שכינה בכותל המערבי, עי' ספר שערי ירושלים שער ה, על הרדב"ז, וקב הישר פצ"ג, ושם הגדולים לחיד"א ע' הרב אברהם הלוי ברוכים, ועי' ספר קורות עתים קמניץ עמ' סד: וחזון עומד אצל אבן אחת שאומרים ששם נתגלתה השכינה אל צדיק אחד, ועי' ספר חבת ירושלים מאמר מורא מקדש אות י, שהזוית הצפונית בכותל מוחזקת לגילוי שכינה. ועי' עץ הדעת טוב שם. 100. ציצ' אליעזר שם אות פ. 101. שו"ת רדב"ז ח"ב סי' תרמח. ועי' יבי"א ח"ה יו"ד סי' כו. 102. פי' הרמב"ן שם; עי' בית אלוקים שער התפילה פ"ט; עי' ריקאנטי שמות טו ב: משגיח על בני אדם; עי' אלה המצוות מצוה צה. 103. שה"ש שם, ועי' ציון 7. פי' הרמב"ן שם. ועי' בית אלוקים שם בביאור המעלה שההשגחה משם דוקא. 104. מל"א ח לה. עי' ברכות ל א וע"ע תפילה. 105. עקדת יצחק במדבר שער עב, ולכא' היינו שאחר חורבן נשארה אותה קדושה בכותל המערבי. ועי' ציון 164. וע"ע הנ"ל. 106. אוצרות רמח"ל ליקוטים עמ' רנא; אמונה והשגחה (מאלצאן, יג ב).

ואילך. עי' עיר הקודש והמקדש שם אות ג. וע"ע הנ"ל ציון 331, שהאיסור נוהג אף בהר הבית, ושם ציון 323, שהאיסור הוא אף בזמן שאין ביהמ"ק קיים, ועי' לעיל ציון 69. ועי' ציון 21, ש"ס שהכותל נבנה מחוץ לשטח הר הבית, ולדעתם נ' שאין על הכותל מצות מורא מקדש. 86. שו"ת שערי ציון סי' ג, ע"פ שו"ע או"ח קנד ג, שיש לגנוז תשמישי קדושה, ע"ע גניזה. ועי' שו"ת יד הלוי דלהלן בד' השואל. 87. עי' ציון 50. ועי' ציון 51 ואילך שו"ת. 88. שו"ת יד הלוי (במברגר) ח"א יו"ד סי' ריד. 89. עי' פסקי תוס' מדות אות כב ופי' הרא"ש מדות פ"ה מ"ג ורש"ש שם, ועי' תפא"י שם פ"א אות א. וע"ע לשמה. 90. ע"ע בית המקדש ציון 123 ואילך. 91. שמע שלמה ח"ה יו"ד סוס"י טז, בד' הרמב"ם בית הבחירה פ"א הי"ב. ועי' רדב"ז בית הבחירה שם, שסובר שבנין בהר הבית, מותר לבנותו בלילה. 92. עי' להלן. 93. פי' הרמב"ן לשה"ש ב ט. ומשמע שאף בזמן הבית, עיקר השראת השכינה היתה שם. 94. שמו"ר פ"ב ב; תנחומא שמות סי' י. ועי' במדב"ר פי"א. 95. יערוך דבש ח"א דרוש ד. ועי' שו"ת בנין ציון ח"א סי' ג, שהק' מיומא כא ב, שמנו שכינה בין הדברים שלא היו בבית שני, וע"ש תירוצו. 96. דרשות חת"ס ח"א דרוש לח' טבת, הספד על ר"מ איגרא. 97. עץ הדעת טוב (וויטאל) פ' ויצא. 98. של"ה

קריעה על
ראייתו

מה שלא היה בכחנו אם לא היה שם רושם קדושה¹⁰⁷.

ב. כבודו ומנהגיו. הרואה את הכותל – אפילו מרחוק¹⁰⁸, אחר שלשים יום שלא ראה אותו ולא את מקום המקדש¹⁰⁹ – כתבו אחרונים שדינו כרואה את מקום המקדש, שחייב לקרוע את בגדו¹¹⁰ – משום אבלות וצער על חורבן בית המקדש¹¹¹, ואף בזמן הזה שמקום בית המקדש נמצא תחת שלטון ישראל¹¹² – ויש חולקים וסוברים שאינו חייב לקרוע, שהכותל אינו חשוב חלק מן המקדש¹¹³, ויש מצדדים לומר שאין חיוב קריעה אלא על הרואה מקום שחרב, והכותל שעודנו קיים, אין חיוב לקרוע על ראייתו¹¹⁴. ויש שכתבו, שאף על פי שראיית הכותל אינה חשובה כראיית מקום המקדש, מכל מקום מנהג ירושלים לקרוע¹¹⁵. ודוקא הגר מחוץ לירושלים, אבל הגר בירושלים, כתבו אחרונים שהמנהג הוא שאינו קורע, אף על המקדש, אפילו לא ראהו שלושים יום¹¹⁶, ויש שכתבו שאף הגר בירושלים יש לו

לקרוע¹¹⁷. על אופן הקריעה ודיניה, ועל הימים שאין קורעים בהם, ע"ע קריעה.

הרואה את הכותל, יש שכתבו שכיון שהכותל מחומות הר הבית הוא¹¹⁸, יש לו לומר – כדן הרואה חומות הר הבית, לדעתם¹¹⁹ – את הפסוק: טבעו בארץ שעריה אבד ושבר בריחיה מלכה ושירה בגוים אין תורה גם נביאיה לא מצאו חזון מה¹²⁰.

העומדים סמוך לכותל, יש להם להתנהג בכבוד מפני השכינה¹²¹. בזמן הזה שמתפללים בקביעות סמוך לכותל, יש למקום קדושת בית-הכנסת*, ויש לנהוג במקום בכבוד אף מדין בית הכנסת¹²². ברחבת הכותל החיצונה העליונה, שאין מתפללים בה בקביעות, אלא בזמן שהרחבה הסמוכה לכותל מלאה, אין קדושת בית הכנסת¹²³, ומכל מקום אין לנהוג שם קלות ראש – אלא יש להתנהג בכבוד מפני השכינה – כיון שהיא פתוחה למול הכותל¹²⁴. על דין מורא מקדש בהר הבית, ע"ע בית המקדש: מוראו¹²⁵.

השכונות המרוחקות בירושלים בכלל ירושלים, כיון שיכול בנקל לבוא מהם). ועי' מועדים וזמנים שם. 117. שו"ת רדב"ז ח"ב סי' תרמו, ושם שאין העם נזהרים בזה. וע"ע קריעה. 118. עי' ציון 10. 119. עי' ספר ארץ ישראל סי' כב סי' ו' ועיר הקודש והמקדש ח"ג פי"ז אות ג, בד' הב"ח דלהלן, ושם מקורות נוספים. 120. איכה ב ט. עי' ספר ארץ ישראל שם ועיר הקודש והמקדש שם, בד' הב"ח א"ח סוס"י תקסא בשם ספר הליקוטים: כשרואה שערי רחמים שהם בכותל מערבי וכו' (ועי' ציץ אליעזר ח"י סי' א אות פד בדעתו, שאין הכוונה למה שאנו קוראים כיום שערי רחמים, שהם בכותל מזרחי, אלא לשערי רחמים בשמים הנראים לבא אל הכותל), ועי' ב"ח שם שלא נודע מקורו. 121. עי' ציון 92 ואילך. משנתו של רבי עקיבא סי' יא, וע"ש כמה טעמים בדבר. 122. משכנות לאביר יעקב תמיד תחילת ח"א אות ז; משנתו של רבי עקיבא שם; ציץ אליעזר ח"י סי' ה אות ח; שו"ת שערי ציון סי' א. ועי' ציונים 83, 154. ועי' הר הקודש עמ' רעג בפנים מאירות, שכשיצא מן הכותל, לא יצא ואחוריו אל הכותל, אלא יצדד (כדן יוצא מבית הכנסת, עי' מג"א סוס"י קלב), ועי' ציון 126. 123. הערות למשנתו של רבי עקיבא שם; מנוחת אמת פי"ב סי' בשם רי"ש אלישיב. ועי' ציון 154. 124. הערות למשנתו של רבי עקיבא שם, ע"פ מ"ב סי' קנד ס"ק ג, בגן וכיוצא כנגד נגד ההיכל בבית הכנסת. 125. ועי' לעיל: מהותו ומעלתו, אם כתלי הר הבית הם בכלל הר הבית, ושם ציונים 69, 85, על מורא מקדש בכותל.

107. דרשות חת"ס ח"א דרוש לח' טבת, הספד על ר"מ איגרא; אמונה והשגחה שם. 108. דיני הרואה ערי יהודה ועיר הקודש והמקדש שבסו"ס זר התורה. וע"ע קריעה. 109. קונ' אחר כתלנו (דבליצקי) עמ' יא אות ט, ע"פ דין קריעה ברואה מקום החורבן, עי' טוש"ע א"ח תקסא ה, וע"ע הנ"ל. וע"ע ברכות הראיה ציון 52 ממג"א, ששלושים יום הם ללא ימי הראיות, ועי' קונ' הנ"ל, שהרבה ראשונים חולקים וסוברים שיום הראיה נחשב יום ראשון למנין, וביום ל"א קורע, וכן הלכה. 110. ע"ע הנ"ל. עי' הליכות שלמה תפילה פכ"ג הע' 116, שנקט כן בפשיטות; זר התורה שם; הר הקודש פ"ג ס"ב הגהות פנים מאירות ס"ק טו ע"פ ב"ח א"ח שם, וצ"ב שבב"ח לא נזכרה כלל קריעה על הכותל. ועי' קונ' אחר כתלנו עמ' י אות ב, שנסתפק. 111. מנחת שלמה ח"א סי' עג (ושם שפשוט שאינו משום כבוד המקדש). 112. ר"פ עפשטיין בהסכמה לספר הר הקודש; אג"מ שם ושם; שבט הלוי ח"ז סי' עח. 113. עיר הקודש והמקדש ח"ג פי"ז אות ג; צד אחד בקונ' אחר כתלנו עמ' י שם; ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' רמה. 114. תשובות והנהגות ח"ה סי' קסה. ועי' מועדים וזמנים ח"ז סי' רנז. 115. קונ' אחר כתלנו עמ' י שם. וע"ש שהמיקל ואינו קורע יש לו על מי לסמוך, ושם שאם יודע שיראה באותו יום את מקום המקדש, ימתין מלקרוע עד שיראנו, לצאת מספק (ומ"מ אם קרע, לא יחזור ויקרע כשרואה מקום המקדש). 116. ברכ"י א"ח סי' תקסא, מובא בשע"ת שם, ועי' רדב"ז דלהלן. ועי' טעם הדבר בדברי יציב א"ח סי' פט ובהליכות שלמה שם (וע"ש שלענין זה אף

אמירת
פסוקים על
ראייתוהנהגת כבוד
סמוך לכותל

עמידה
ואחוריו אל
הכותל

חליצת נעלים

נישוק אבניו

בעמידה ליד הכותל, יש שכתבו שיש להיזהר שלא לעמוד ואחוריו אל הכותל¹²⁶, כי אם לצורך תפילה, כמו בקבלת שבת בפזמון "בואי בשלום"¹²⁷, או בזמן ריקוד ההקפות¹²⁸. כשמגיעים לכותל, יש שהיו נוהגים לחלוץ נעליהם¹²⁹, או משום שכל מקום שהשכינה נגלית אסור בנעילת הסנדל¹³⁰, ובכותל – שאין השכינה זזה ממנו¹³¹ – נוהגים כבמקום שהשכינה נגלית בו¹³², או שחששו שמא כותל המערבי הוא כותל העזרה¹³³, ונהגו בסמוך לו כדן הר הבית שאסור להיכנס אליו במנעליו¹³⁴. ויש שאינם חולצים הנעלים¹³⁵ – וכן נוהגים בימינו¹³⁶ – שאין חוששים שמא כותל המערבי הוא כותל העזרה¹³⁷, ואין נוהגים בכותל כדן מקום שהשכינה נגלית, שאף על פי שלא זזה שכינה משם, מכל מקום אין היא נגלית שם¹³⁸.

כשמגיעים לכותל, יש שנהגו לנשק את אבניו¹³⁹, ויש שמנשקים את הכותל אף כשנפרדים ממנו¹⁴⁰, ומכל מקום יש שנהגו לא

להכניס מגופם לחורים שבכותל¹⁴¹, ואינם מנשקים אלא אבנים חלקות¹⁴².

הטמנת
פתקאות

הבאים לכותל לבקש בקשות, יש שנהגו להכניס בין אבניו פתקאות שכתבו בהן בקשותיהם ותפילותיהם¹⁴³. ויש שכתבו שאין צורך בפתקא, שהקב"ה שומע תפילה, ואין שכחה לפניו¹⁴⁴.

הדלקת נרות
עליו

אין להדליק נרות על הכותל, שהרי אסור להשתמש בו¹⁴⁵, ועוד, שאין זה כבוד לכותל, שמשחירים אותו מהעשן¹⁴⁶.

תפילה לידו

נוהגים להתפלל סמוך לכותל¹⁴⁷, וכתבו אחרונים שמצוה להתפלל שם¹⁴⁸, שאין התפילות עולות ומתקבלות אלא דרך מקום המקדש¹⁴⁹, ועוד, שמצוה לאדם להתפלל במקום שהתפללו אבותיו¹⁵⁰, וראוי לכל אדם להשתוקק לזכות להתפלל שם לפני היכל המלך¹⁵¹. ועוד כתבו אחרונים, שהתפילה בכותל חשובה כתפילה בשער השמים¹⁵². אפילו במקום פרוץ הסמוך לכותל, כתבו אחרונים שמתפללים – אף על פי שאין מתפללים בשאר

ואילך, על נגיעה והתקרבות לכותל. 143. ציץ אליעזר ח"י סי' ה. ועי' ספר יוסף אברהם לפ' שמות (ג ב), על ר"ח בן עטר, ששלח ע"י תלמיד אחד מכתב לשכינה, וציוה להניחו בחור אחד בכותל המערבי, ונזדמנו לו מזונותיו (ועי' הקדמה לאוה"ח עה"ת, בלום, עמ' יז), ועי' ציץ אליעזר שם, שאולי מכח זה נשתרבה המנהג. 144. ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' רנ. ועי' שו"ת שערי ציון סי' ד, תשו' ר"מ שטרנבוך, שהתועלת בהנחת הפתקאות מפוקפקת, ואולי יש איסור בדבר שמשמש בכותל, עי' ציון 60. ועי' ציון 23 ואילך, על הכנסת ידים לכותל, וציון 40 ואילך על התקרבות לכותל. 145. עי' ציון 60 ואילך. 146. כף החיים סי' קנא ס"ק עו. ועי' ציון 23 ואילך, על הכנסת ידים לכותל, וציון 40 ואילך, על התקרבות לכותל. 147. כפ"פ פ"ו, מובא בפאת השלחן סי' ג סי"ב (וע"ש שהדברים אמורים על כל כתלי הר הבית, ועי' ציון 157), וכן המנהג בזה"ז. ועי' קב הישר פצ"ג, שהאר"י שלח להתפלל בכותל. ועי' תל תלפיות (בלוי) עמ' קה, מר"מ הלבשרטאם, על כינוי הכותל בשם "כותל הדמעות". 148. עי' בהערות למשנתו של רבי עקיבא סי' ז, בשם ר"ל דיסקין; משנה הלכות חט"ו סי' צו אות ב. 149. משנה הלכות שם. ועי' סידור בית יעקב סולם בית אל פ' המחשבה אות ה (עמ' יא). 150. משנה הלכות שם. 151. עי' סידור בית יעקב שם פרק המעשה אות ו. 152. עי' עץ הדעת טוב פ' ויצא; עי' שו"ת חת"ס יו"ד סי' רלד; עי' משנתו של רבי עקיבא סי' ז. ועי' אגרת הגר"א: ואם ירצה ה' אם אזכה להיות בירושלים עיה"ק אצל שערי השמים.

126. עי' שו"ת רדב"ז ח"ב סי' תרמח, והר הקודש שם בדעת; ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' רנ, ע"פ רמב"ם בית הבחירה פ"ז ה"ד וה"ז. ועי' ציון 122. 127. הר הקודש שם. 128. ירושלים במועדיה שם. 129. שערי ירושלים שער ט מנהגי הארץ; הר הקודש עמ' רעג; קורות העתים קמניץ עמ' סד: כל הקרב אל הכותל חולץ את נעליו. ועי' שערי דמעה (ר"ש מדולהינוב) עמ' ב, שני' שהיא הלכה גמורה, ולא מנהג בלבד. 130. שמו"ר ס"פ ב. וע"ש שכך דרשו מהכתוב שמות ג ה, של נעליך מעל רגליך כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קדש הוא, וכע"ז ביהושע ה טו, וכן הכהנים לא שמשו במקדש אלא יחפים. 131. עי' ציון 94. 132. עי' הר הקודש שם. 133. עי' ציון 19. 134. ע"ע בית המקדש ציון 335 ואילך. ציץ אליעזר ח"י סי' א אות סא. ולדעתם שחששו שהוא כותל עזרה, נ' שלא היו מתקרבים לכותל אלא טהורים, עי' ציון 44. 135. עי' ציץ אליעזר שם; סבו ציון עמ' ט. 136. הר הקודש שם, שכך היה המנהג רק מלפנים. 137. עי' ציון 9, וציון 16 ואילך. ציץ אליעזר שם. 138. סבו ציון שם. 139. ציץ אליעזר ח"י סי' א אות עט; שערי ירושלים שער ט מנהגי הארץ; הר הקודש עמ' רעג; שערי דמעה עמ' ב; ארחות רבינו ח"ב עמ' קנא. ועי' הר הקודש שם, שכן כתוב בזה"ח איכה ג ב: ננשק כותלי היכלא. 140. הר הקודש וארחות רבינו שם. 141. עי' ציון 25. 142. שו"ת דברי יהושע ח"ה יו"ד סי' טז בשם ספר הר הבית, שכך נהג רא"י קוק, מאחר שחשש לביאה במקצת. ועי' ארחות רבינו שם עמ' קנב. ועי' ציונים 34 ואילך, 40

מקום פרוץ¹⁵³ – שכיון שייחדו את הרחבה שלפני הכותל להתפלל שם בקביעות, יש בה קדושת בית-הכנסת*, ומתפללים בה אף על פי שמקום פרוץ הוא¹⁵⁴.

מעלת
התפילה
בסמוך לו

התפילה סמוך לכותל, כתבו ראשונים שאף עליה ביקש שלמה המלך בתפילתו שתקובל¹⁵⁵, כמו שנאמר: כל תפלה כל תחנה אשר תהיה לכל האדם וכו' ופרש כפיו אל הבית הזה, ואתה תשמע השמים מכון שבתך¹⁵⁶, ואף על פי שהמתפלל סמוך לכותל אינו מתפלל בבית המקדש, מכל מקום למדים מלשון הכתוב: ופרש כפיו אל הבית הזה, שאף העומד בסמוך ומכוין אל הבית, חשוב כאילו מתפלל בתוך בית המקדש¹⁵⁷. וכתבו אחרונים, שכיון שהשכינה לא זזה מהכותל¹⁵⁸, אין התפילה שם חוזרת ריקם¹⁵⁹. ויש שכתבו עוד, שלולא תפילת אנשי ירושלים, שהם פרושים וחסידים גדולים, ומתפללים כנגד הכותל המערבי בבכי ובתחנונים, לא היה העולם קיים חלילה, ועליהם נאמר: ובהר ציון תהיה פליטה¹⁶⁰.

כיוון
התפילה
בכותל

המתפלל בכותל, יש נוהגים שלא לצדד פניהם לבית קדש-הקדשים* – אף על פי שהמתפלל במקדש צריך לכיון לבו כנגד קדש הקדשים¹⁶¹, ופעמים שהמתפלל כשפניו אל הכותל אין פניו מול קדש הקדשים¹⁶² – הואיל

והכותל מקום שכינה הוא¹⁶³, ויש לעמוד מול השכינה פנים כנגד פנים, ולא להפנות כתפיו אליה¹⁶⁴.

תפילות
מיוחדות

יש מן האחרונים שיסדו תפילות מיוחדות להתפלל סמוך לכותל, להתאונן על החורבן ולהתפלל על בנין בית המקדש¹⁶⁵. ויש שמנו כמה פרקי תהלים שטוב לומר כשמגיעים לכותל¹⁶⁶.

תשעה באב

בתשעה-באב*, נהגו רבים לבא לכותל, לתנות על חורבן בית המקדש¹⁶⁷, ומקוננים בעינים צופיות אל הכותל הקדוש, ובוכים על חורבן בית המקדש, ומתפללים שהקב"ה יבנהו בקרוב¹⁶⁸.

ריקודים
בסמוך לו

ריקודים, כתבו אחרונים שראוי להמנע מהם סמוך לכותל, שהנמצא בכותל הרי הוא כמי שמתו מוטל לפניו¹⁶⁹, שהרי רואה לפניו את בית המקדש בחורבנו¹⁷⁰. ומכל מקום אין למחות ברוקד שם, שכבר נהגו כך¹⁷¹. לכבוד התורה בשמחת תורה, אף סמוך לכותל יש לרקוד¹⁷².

אבנים
שהשחירו
ועלו בהן
עשבים

אבנים מהכותל שהשחירו ועלו בהן עשבים, יש שכתבו שרצוי שלא להסיר את השחוררית שעליהן והעשבים שעלו בהן, שבכך מוסיפים נופך של עגמת נפש לרואיהן, ועל ידי זה יזכרו את החורבן, ויתפללו שיחזור לקדמותו¹⁷³.

הכותל יאמר את הפרקים: ל, פד, פז, קכה, קכו, קכז, קלב, קלד, קלז, וכן טוב לומר מל"א ח כח - סא. ועי' תשובות והנהגות ח"ד סי' סא וח"ה סי' קסד, וקדושים אשר בארץ עמ' תנו וקונ' שריד בית מקדשנו עמ' כ ותהילת פנחס עמ' רנד בשם ר"י פישר, שקבלה בידנו, שהצריך ישועה, ילך לכותל ויתפלל ארבעים יום רצופים שם ותהיה לו ישועה, וועי' תשובות והנהגות וקונ' שריד בית מקדשנו שם, שילך לכותל לאותה מטרה שצריך לה בלבד. 167. עיר הקודש והמקדש ח"ג פט"ו אות ה; מחזה ארץ הקדושה (בסו"ס בשערי ירושלים) פ"ו. 168. מחזה ארץ הקדושה שם. 169. הליכות שלמה תפילה פ"ו הע' 40; שו"ת פאת שדך או"ח סי' לח; מועדים וזמנים ח"ה סי' שנא בהערה; ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' רנ. 170. פאת שדך שם, ועי' שהרוקד הרי זה מראה על אכזריות הלב או על חסרון באמונה (ועי' על עשיית שמחות שם); מועדים וזמנים שם, ושם שיש בזה עוד טעמים כמוסס. 171. הליכות שלמה שם. 172. ירושלים במועדיה שם. 173. קובץ תשובות רי"ש אלישיב ח"ג סי' כ, ועי' שמעיקר הדין אין

153. ע"ע תפילה. 154. ע"ע הנ"ל. ציץ אליעזר ח"ח סי' יח אות ב. ועי' שבזה"ז הרחבה הסמוכה לכותל מוקפת מחיצות. ועי' ציונים 82, 122. ועי' ציון 123, שלרחבה העליונה אין דין ביהכ"נ. 155. עי' כפ"פ פ"ו, הובא בפאת השלחן סי' ג סי"ב. 156. מל"א ח לח-לט. כפ"פ שם. ועי' דרוש דרש ח"ב עמ' צ, שבכתוב שם ט ג: ויאמר ה' אליו שמעתי את תפלתך, מ' שהקב"ה הסכים על ידו, ועי' שכן מוכח ממסכת שמחות. 157. דרוש דרש שם. ולכאורה אינו דוקא בכותל מערבי, אלא בכל תפילה סמוך למקום המקדש, ועי' ציון 147. 158. עי' ציון 94. 159. טוב ירושלים דף קט. 160. עובדיה א יז. ס' עמק המלך שער קרית ארבע פרק קלד. 161. עי' ברכות ל א, ועי' תפילה. 162. עי' ציון 15. 163. עי' ציון 94. 164. ירושלים במועדיה, בין המצרים, עמ' רנ. ועי' ציון 105. 165. עי' חכ"א ראש הספר שערי צדק; שיח יצחק (אלפיה) עמ' צב ואילך; ס' עת לחננה; ס' זכרון בירושלים עמ' לא ואילך. 166. קונ' אחר כתלנו עמ' ת, שבדרך הילוכו לכותל יאמר את הפרקים הבאים: קכב, מב, מג, מח, ועי' שמוש כל הארץ (דבליצקי), שלפני

כינויו
כ"הכותל"
סתם

בהזכרת הכותל, יש שהקפידו שלא לכנותו "הכותל" סתם – כמו שאמרו שאין לקרא לארון-הקדש* "ארון" סתם¹⁷⁴ – ש"כותל" סתם, שם של זלזול הוא, ומכנים אותו "הכותל המערבי"¹⁷⁵. ויש שכתבו שאין להקפיד על כך, שכולם רגילים לקרותו "הכותל", ואינו נראה כזלזול¹⁷⁶.

עליה לרגל

עליה לרגל¹⁷⁷, אחר חורבן בית המקדש, שבטלה מצות ראיית פנים בעזרה בשלש-רגלים¹⁷⁸, נראה מדברי ראשונים ואחרונים, שמצוה לעלות ברגלים לירושלים¹⁷⁹ – זכר למצות ראייה¹⁸⁰ – שקדושת המקדש והעיר לא

בטלה¹⁸¹, ויש שכתבו שהמצוה היא להראות בכותל, שאין השכינה זזה ממנו¹⁸². על הסוברים שבזמן הזה המצוה היא בראיית רצפת העזרה, ע"ע ראייה. אמירת סדר קרבן פסח – שנהגו לאמרו בערב-פסח*, זכר לקרבן-פסח* שהיו מקריבים בזמן הבית¹⁸³ – יש מהדרין לאמרו סמוך לכותל¹⁸⁴, ומרבים בתחנונים לפני יושב מרום שיראנו בבנינו וישמחנו בתיקוננו¹⁸⁵.

וידוי מעשר

וידוי-מעשר*, שלכתחילה מצוה להתודות במקדש, שנאמר בו: לפני ה' ¹⁸⁶, יש מן האחרונים שכתבו שראוי לאמרו – לסוברים שנוהג בזמן הזה¹⁸⁷ – סמוך לכותל¹⁸⁸.

חיוב בדבר. ¹⁷⁴. ע"ע ארון הקדש ציון 6 ואילך. ¹⁷⁵. ר"ל דיסקין בס' מעילו של שמואל (תולדות רש"א יודלביץ) עמ' רצ, הובא בסבו ציון עמ' ע בהגהה ובאגרות ורשימות קה"י דלהלן וארץ חמדה (שטרן) עמ' קעז, ועי' ס' תועפות ראם (תולדות ר"א ראם), עמ' 137, וס' בטוב ירושלים עמ' ש. ¹⁷⁶. אגרות ורשימות קה"י ח"ג חלק אמרות משה עמ' דש, ועי' סבו ציון שם. ועי' מהרש"א שבת לא א, שהאומר ארון, אם מוכח הדבר שכוונתו לארון הקודש, אינו ביזוי, ולכאורה ה"ה בכותל. ¹⁷⁷. ע"ע ראייה. ¹⁷⁸. ע"ע הנ"ל. ¹⁷⁹. עי' ר"ן תענית י א (ב א בדפי הרי"ף), שאף לאחר חורבן היו מתאספים ברגל בירושלים, וחרדים עה"ת ר"פ פקודי, שכוונתו למצות עליה לרגל; עי' תשב"ץ ח"ג סי' רא (הובא בפאת השלחן סי' ג בבית ישראל ס"ק כז); עי' שו"ת אבקת רוכל סי' כו, שבני חו"ל עולים; עי' שו"ת גור אורח כלל א סי' יב; עי' זרע אברהם (יצחקי) אורח סי' ט; עי' תורת משה לחת"ס בהספד סו"פ אמור, ושו"ת חת"ס יד סי' רלג; עי' ר"צ חיות נדרים כג א: אחר החורבן היו נוהגים לעלות לרגל קצתם כו'; עי' שו"ע הרב אורח סי' קיז ס"א. ועי' שו"ת מהרי"ט ח"א סי' קלד, שבזמן שהשנים כתיקנן היו בני מצרים וסוריא ובבל עולים ברגלים לירושלים, משום חיבוב ארץ ישראל. ועי' כפ"פ פ"ו, שנוהגים רבים לעלות לירושלים בחגים ובמועדים כדי להרבות עגמת נפש, ופאת

השלחן הלכות א"י פ"ג בית ישראל ס"ק כז, שנ' שאינה מצוה, ועי' נוב"ת אורח סי' צד, והר הקודש עמ' רעו בדעתו, וע"ע ראייה. ועי' שד"ח מערכת א"י אות א. ועי' שהש"ר פ"ח אות ג: לא בטלו פעמי רגלים, ושם פ"ד אות ב: אע"פ שחרב הבית לא בטלו שלש רגלים (ועי' ילקוט ש"ש רמז תתקפה). ¹⁸⁰. קונ' משוש כל הארץ עניני עליה לרגל בזה"ז; הר הקודש עמ' רעח פנים מסבירות. ועי' כפ"פ ושו"ת מהרי"ט שבציון הקודש, טעמים אחרים. ¹⁸¹. ע"ע בית המקדש ציון 271 ואילך. תשב"ץ שם. ¹⁸². עי' ציון 94. חרדים שם; עי' זרע אברהם שם; משוש כל הארץ שם. ועי' נוב"ת אורח סי' צד. ¹⁸³. ע"ע ערב פסח. ¹⁸⁴. שו"ת תורת חיים (זוננפלד) סי' מד; ציץ אליעזר ח"י סי' ז וחי"ב סי' מז; מחזה ארץ הקדושה (בסו"ס בשערי ירושלים) פ"ה. ¹⁸⁵. ציץ אליעזר שם, ועי"ש שכך נהגו הגדולים והמקובלים שבכל הדורות. על הסוברים שהנמצא בע"פ אחר חצות קרוב לבית המקדש אף בזה"ז מבטל מצות קרבן פסח, ולכן אין ראוי להימצא אז שם, ע"ע קרבן פסח. ¹⁸⁶. דברים כו יג. ע"ע ודוי מעשר ציון 145 ואילך. ¹⁸⁷. ע"ע הנ"ל ציון 141 ואילך. ¹⁸⁸. אחרית השנים (האדר"ת) פ"ד ה"ד, והובא בהמעשר והתרומה עמ' מה ועיר הקודש והמקדש ח"ג סוף פ"ט והר הקודש עמ' רעה; כרם ציון ח"א עמ' שצב ובהל' שביעית עמ' צו ובהל' פסוקות שביעית עמ' עו.